

PRILOG POZNAVANJU SREDNJOVJEKOVNIH POLJODJELSKIH RATILA I DRUGOG SELJAČKOG ALATA PREMA NJIHOVIM PRIKAZIMA NA ZAGORSKIM KAMICIMA*

KREŠIMIR KUŽIĆ
Gredička 34
10000 Zagreb-HR

UDK 930.26(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 20.11.1998.

Autor u radu u uvodnom dijelu govori o neutemeljenosti termina "stećak" što dokazuje u tri točke. Glavnina rada donosi pregled kamika koji na sebi imaju prikaze lemiša, motika, kosira, sjekira, čekića, klijesta i škara. Sva ratila i pribori tipološki su razvrstani i određeni, a uz to je dat i pregled srednjovjekovnog latinskog i hrvatskog nazivlja dotičnih predmeta iz zagorskog seljačkog života.

*ZAŠTO KAMICI, A NE STEĆCI

Cjelokupna recentna stručna i popularna literatura prihvatila je termin "stećak" čime je nametnut naziv čija izvornost nije ničim utemeljena, nego je, dapače, proizvod našeg doba.¹ Paralelu tzv. stećku, nalazimo u

---

¹ Postojala su lutanja prije fiksiranja termina "stećak". Tako: J. RADIMSKY, O materijalu **bogumilskih stećaka**, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1889., 59. - **Stećci** su dijelom **tumbafagi**, dijelom kao **sarkofagi** i dijelom **pločasti** ... [autor preferirajući termin "stećak" dolazi u potpunu etimološku kontradikciju (stećak - pločasti)]; Ćiro TRUHELKA, Stari hercegovački natpisi, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1889., 72. - ... Oblik je nadgrobnim spomenicima **ploča** i **stećak** ... (pravilni razlikovni termini); Franjo FIALA, Crtice sa Glasinca, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo 1892., 338. - Sredovjekni mramorovi; Ćiro TRUHELKA, Nekoliko hercegovačkih natpisa, 27. - ... na malome **stećku** - jedva 90 cm visokom ...; Stari hercegovački natpisi, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1892., 215. - Sred svakovrsna **mramorja** ...; Ćiro TRUHELKA, Stari hercegovački natpisi, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1893., 113. - ...većinom **ploča**, a među njima nekoliko golemih **stećaka** ... (i ovdje vidimo kako autor pristupa ispravno koristeći adekvatne tipološke termine); Petar KAER, O stećcima, *Starohrvatska prosvjeta I./I.*, Knin, 1895., 27., 29. - ... u prvi red **stećaka** mi stavljamo (...) **plosnati** (...) **oduljene kocke** (...); 30. ... četverouglasti **stupci** (...) samotvorni **križi** ...; Petar KAER, O **stećcima**, *Starohrvatska prosvjeta I./III.*, Knin, 1895., 161. - Počem, osim kamenja raznih stereometrijskih forma, i stele i krstove nalazimo, to je zgodniji općeniti naziv „**nadgrobnih biljezi**“; Ćiro TRUHELKA, Crtice iz srednjega vijeka, *Glasnik zemaljskog muzeja XX*, Sarajevo, 1908., 419. - ... sredovječnih **mramorja** ...; O mnoštvu autora pristicalica "stećka" do našeg

terminu "bogumil" kao nazivu za pripadnika bosanskih krstjana, što je dobro poznato kao fikcija 19. st. proizišla i poticana nesumnjivo prizemnim političkim prilikama i razlozima.² Vidimo redom činjenice koje govore protiv "stećka":

1. Etimološki gledano imenica "stećak" vodi podrijetlo od glagola "stajati",³ a budući da znamo za podvrstu kamika u čijem obliku pretežu visina naspram širine i duljine; te u načinu postavljanja, uzdignutost naspram polegnutosti, "stećak" bi mogao biti samo stručni termin za tu užu podvrstu kamika.

2. Statistički podaci govore, također, protiv termina "stećak". Prema Bešlagićevim istraživanjima broj "stećaka", u odnosu na sveukupni broj kamika iznosi 4, 606%.⁴ Znakovita, i za našu tezu afirmativna, je njegova konstatacija, da su "ležeći oblici zapravo ono što čini stećke".⁵

3. Treći utemeljeni razlog protiv "stećka" dobijemo proučavanjem srednjovjekovne literature i samih natpisa na kamicima. Tu nam se upravo

---

doba ne bi dostajalo mjesta, ali kao znakovite primjere "upornosti" starih odbačenih shvaćanja navodim ovih par primjera: Jean DAYRE / Mirko DEANOVIĆ / Rudolf MAIXNER, Hrvatsko - francuski rječnik, Zagreb, 1960., stećak, pierre f tombale (médiévale), stele f, monument m funéraire (bogumile); Antun HURM - Blanka JAKIĆ, Hrvatsko ili srpsko - njemački rječnik, Zagreb, 1974., stećak Bogomi'lengrabstein.; Njihovi pretisci to nastavljaju (iz 1991. i 1996. god.)! Dakle, očiti primjeri "tvrdokornosti" starih tumačenja, čiji se trag, nažalost, nastavlja i grana u inozemnoj literaturi.

² Alojz BENAC, O problematici srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika, *Glasnik zemaljskog muzeja, n. s. 44*, Sarajevo, 1989., 201. - ... proučavanje stećaka pogodovalo je općim političkim i kulturnim stremljenjima austrougarske vlasti, bogumilska teza o karakteru tih kamenih spomenika je, također, pogodovala novoj vlasti. ...; 203. - ... Svakako je zanimljivo da se dvije decenije kasnije Jaroslav Šidak odrekao svojih tadanjih teza i mišljenja i da se priklonio bogumilskom konceptu Franje Račkog. Mladi i stari Šidak se tako dijametralno udaljuju jedan od drugog. (*Benac misli na Šidakove radove u Radu JAZU 259/1937. i "Studiji o »crkvi bosanskoj« ... iz 1975.*); 205. - ... Navedeni autori se, dalje, stalno oslanjaju na teze o bogumilskim stećcima Miroslava Krleže, koje je on objavio prilikom organizovanja velike izložbe srednjovjekovne umjetnosti Jugoslavije u Parizu 1950. godine. ...

³ Petar SKOK, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, Zagreb, 1973., 324. - **stājati**, (...) u poimeničenju part. prez. akt. *stojećak > *stećak*, ...; Alemko GLUHAK, Hrvatski etimološki rječnik, Zagreb, 1993., 579. - **stājati**, (...) Ovamo *stećak*, gen. *stećka* < *stojećak.

⁴ Šefik BEŠLAGIĆ, Oblici stećaka, *Radovi ANUBiH XLIII*, Sarajevo, 1972., 212. - ... Kako vidimo oblik sanduka je svuda, osim u Srbiji, nesrazmjerno najviše iskorištavan. U ukupnom broju stećaka u Jugoslaviji ovaj oblik zauzima 62%. Iza sanduka najviše su zastupljene ploče, a onda sljemenjaci. Stojeći oblici su u veoma neznatnom broju, jer i stubovi i krstače zajedno ne zauzimaju ni punih 5% od ukupnog broja stećaka. ...

⁵ BEŠLAGIĆ, 1972., 212.

nameće "kamik" kao skoro isključivi naziv kojim su suvremenici - oni koji su ga naručivali, i oni koji su ga izrađivali - nazivali taj srednjovjekovni monument.⁶ Tako u: Radimlji "... ase kami ...", Boljunima "... siče kami ...", Župi "... ovi kami ...", Slivljima "... kami ov naveze ...", Vladevini "... usiče kami ...", u Starom Selu "... Se je kami ...", u Kalesiji "... Usiče na me kami ...".⁷ Njima svima pridružuje se Bernardin Splitsanin u svojem "Lekcionaru" iz 1495. god. pišući: "... i priuali kamy velich naurata greba ... (i privali kami velik na vrata greba), ... oduali kamy s greba (...) odualiti kamy od urat greba ..."⁸

Pojam "kamik" za čije prihvaćanje govore gore navedeni razlozi, sam po sebi je oblikovno neutralan, jer u svom značenju može obuhvatiti sve tipološke podvrste nadgrobnih spomenika. K tomu, njegova uporaba u suvremenom hrvatskom jeziku ne bi donijela nikakav dvosmisao ili značenjsku zabunu.⁹

Dakle, mislimo da je izlišno dalje dokazivati potrebu ožvljavanja starog, izvornog naziva ovih naših srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika - **kamikâ**.

ORUĐE I ALAT

Bez poljodjelskih ratila nije se mogla zamisliti seljakova svakodnevnica,¹⁰ a životnu važnost, primjerice, rala i pluga dokazuje jedan stavak u Statutu grada Splita kojim se zasebno propisuje novčana kazna za

---

⁶ KAER, *Starohrvatska prosvjeta I/III.*, 1895., 161. - Grobna pak obilježja nazivaju se pak kao gdje: stećci, mašeti, mramori, kamenice, kameni i biljezi. Potonja dva izraza često se nahode i u samim natpisima. ...

⁷ TRUHELKA, 1892., 26., 217., 218.; TRUHELKA, 1893., 115., 116.; Čiro TRUHELKA, *Glasnik zemaljskog muzeja VIII*, Sarajevo, 1896., 326.; TRUHELKA, 1908., 419.; Marko VEGO, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i ercegovine IV*, Sarajevo, 1970., 97., 129.

⁸ Lekcionar Bernardina Splitsanina, pretisak, 1495./1991., Split, (81.), (87.); Tomo MARETIĆ, *Lekcionarij Bernardina Splitsanina*, 1885., Zagreb, 74., 79., 103.

⁹ Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II*, Zagreb, 1972., 26. - ... nominativ *kamy* dobio *-k*, koje nije deminutivni nastavak, tako i u hrv.-srp. *kamik* m (dokumenti: 1275, 1493, itd., Vrančić, čakavci). ...; GLUHAK, 1993., 311. - ... hrv. st. i *kami*, ...

¹⁰ Miho BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb, 1952., 33.; Juraj MARUŠIĆ, *Sumpetarski kartular i Poljička seljačka republika*, Split, 1992., 45. - ... i dvanaest motičica (kod Barade: pijuka), i šest lemeša, i pet sjekira, i šest pila, osam kosira, dvanaest sića (Barada: vjedara), ...

njihovu krađu.¹¹ Vrste i oblici ratarskog oruđa bili su uvjetovani prirodom zagorskog krševitog tla i biljnom kulturom koju se uzgajalo.¹²

Kod obrade oranica rabilo se ralo, prvotno potpuno napravljeno od drva, koje tek kasnije dobija željezni lemiš. Ralo po oblicima dijelimo na dvostrano i trostrano, a po djelovima na dvodjelno i trodjelno. Dvodjelno ralo se sastojalo od zakrivljenog oja i plaza sa ručicom od jednog komada drveta. Trodjelno je imalo još i kozlac čija je namjena bila da određuje kut i time dubinu zadiranja rala u zemlju. Njegovo oje je moglo biti krivo i ravno.¹³ Na plaz se naticao lemiš. Taj kovinski dio rala imao je dvije oštre, simetrične strane, tzv. pera. Kod krševitijih tala pera su bila uža, a kod debljih zemalja pera su bila šira.¹⁴ Plug je bio u Zagori izuzetno rijedak.¹⁵ Njegova temeljna razlika je bila u dvjema ručicama, daski za prevrtanje zemlje i jednopernom, asimetričnom lemišu.¹⁶

U okopavanju vinove loze motika je bila glavni alat u seljakovim rukama, dok je kod krčenja trnokop bio mnogo prikladniji.¹⁷ Volove upregnute u ralo poticalo se ostanom, a vunu s ovaca ovčari su strigli škarama. Pšenicu i druge žitarice žeteoci su želi srpom, a u šumi su se veća i deblja stabla obarala sjekirom, dok je kod kljaštrenja i branja takalja sijevao kosir, koji je bio neizbježan i kod uklanjanja kupine uz kamene suhozidine. Dakle, učvršćena iskustvom dugostoljetne uporabe, oruđa su ostala ista sve do naših dana, što nam je lako utvrditi i površnim pogledom na zemne nalaze i prikaze sa slika i stećaka.¹⁸ Zbog prirode zagorskog tla razumljivo nam je, da su zagorski i gradski kovači željezo i čelik za izradu kovinskih djelova alata uvozili iz drugih krajeva. Pri tom izgleda da su veću stavku činili gotovi proizvodi namijenjeni

---

¹¹ Statut grada Splita, 1987., 230./ 179.

¹² Josip KOLANOVIĆ, Šibenik u kasnome srednjem vijeku, Zagreb, 1995., 296. - ... (1463.) fabryles, zapas, dentes fereos, vomeres, seures et alia ferea utensilia et necessaria pro domo et familia ...

¹³ Branimir BRATANIĆ, Oraće sprave u Hrvata - oblici, nazivlje, raširenje, *Publikacije Etnološkog seminara Sveučilišta u Zagrebu 1*, Zagreb, 1939., 7., 20., 21.

¹⁴ BRATANIĆ, 1939., 60.

¹⁵ BRATANIĆ, 1939., 7.; *Autor rabi pojam "plužica" da bi razlikovao plug bez kolica od onog s kolicima. Kako se kod našeg primjerka radi vjerojatno o plužici, koji termin nije bio poznat u srednjem vijeku, mi ćemo dosljedno pisati "plug".*

¹⁶ BRATANIĆ, 1939., 7.

¹⁷ Mijo MIRKOVIĆ, O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. stoljeću, *Historijski zbornik IV*, Zagreb, 1951., 28.

¹⁸ Janko BELOŠEVIĆ, Die Sozial-ökonomische Problematik des frühen Horizonts der dalmatinisch-kroatischen Gräberfelder auf dem Kerngebiet Dalmatinisch-Kroatiens im Lichte der Resultate archäologischer Untersuchungen, *Balcanoslavica 9*, Prilep, 1980., 34., 37., 38.

daljoj prodaji na selu nego sama sirovina.¹⁹ Neka seljačka oruđa, iako potencijalno ubojita, pridružiti ćemo onim ostalim alatima iz seljakovog kućanstva. To su raznovrsne sjekire, kose i čekići koji su se mogli zgodno primijeniti u ratu. Ipak je to imalo sporednu ulogu i njih su rabili obični seljaci kad su se morali odazvati općem pozivu za rat;²⁰ međutim, događalo se da se i u seoskim svađama posegne za takvim opasnim sredstvima.²¹

Osim u poljodjelstvu, određeni pribor bio je nužan i u opremi utvrda, primjerice u Šibeniku sredinom 15. st.²² Zabilježeni izvorni hrvatski nazivi za oruđa još su rjeđi nego oni za ratni pribor. "Aleksandrida" spominje "*srp*".²³ Negdje krajem 14. st. ostali su zabilježeni "*sekira, nož, bradatica, skobla, bat, klešća*",²⁴ a i dubrovački arhiv sadrži mnogobrojne spise u kojima nalazimo riječi "*moticha, obitiliza, cossir, cosirich i limis*".²⁵ Bernardin Splićanin navodi "*lemisce, sarpe, plug*".²⁶ Marulić spominje "*ostan, srp i sikiru*".²⁸ Brne Karnarutić u svom "Vazeću ..." opisujući opremu vojske navodi "*motichu, lopatu, chossu velechu, zubaccu i velu [irichiu]*".²⁹

---

¹⁹ Josip KOLANOVIĆ, Izvori za povijest trgovine i pomorstva srednjovjekovnih dalmatinskih gradova s osobitim osvrtom na Šibenik (contralitterae), *Adriatica maritima III*, Zadar, 1979., 107.; KOLANOVIĆ, 1995., 250. - ... 1442. Šibenski knez daje dozvolu za uvoz različite robe iz Bakra (...) kovaču Radoslavu Tiharadoviću 2 milijara kovanog željeza i čelika, 150 lemeša, 150 motika ...

²⁰ Ivan LUCIĆ, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, 1979., 412.

²¹ Miho BARADA, Trogirski spomenici I./II., Zagreb, 1950., 246. - ... 24. 08. 1285. inquisitionem fecimus contra Radosclauum (...) et percussit ipsum Jadricham cum uno delatorio per corpus ...; LUČIĆ, 1988., 533. - ... uenit supra me cum uno falçone et percussit me per caput ...; Knjiga Statuta zakona i reformacija grada Šibenika, prijevod Zlatko Herkov, Šibenik, 1982., 74. - ... vt puta si percuteret cum furculis, uel forficibus, uel furca de ferro, uel cum ligno habente plures dentes ...; Statut grada Splita, 1987., 191./ 149. - ... quod si percusserit aliquem cum forficibus ferreis ...

²² KOLANOVIĆ, 1989., 32.-47. - lopate, motike, kablići i čavli.

²³ Vatroslav JAGIĆ, Ogledi stare hrvatske proze. Život Aleksandra Velikog, *Starine III*, Zagreb, 1871., 246.

²⁴ *Pet stoljeća hrvatske književnosti 1*, priredio Vjekoslav Štefanić, Zagreb, 1969., 210., Dundulovo viđenje; *Bradatica je vrsta sjekire (bradva), skobla je tesla*.

²⁵ Miloš BLAGOJEVIĆ, Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd, 1973., 21., 22., 26., 29., 51.; "*Obitiliza*" je trnokop, tj. budak.

²⁶ Lekcionar Bernardina Splićanina, 1495./1991., Split, (5)

²⁷ Marko MARULIĆ, Od nasliđovanja Isukarstova, Zadar-Duvno, 1989., 50.

²⁸ MARULIĆ, 1988., 130., 162.

²⁹ Brne KARNARUTIĆ, Vazetye Sigetta grada, Venecija, 1584., 7.; Opsada Sigeta I-III, Zagreb, 1971., 52.; *Sirichiu* je tiskarska greška, trebalo bi: *sichiriu*.

Cijena oruđa, već prema vrsti, odnosno težini željeza, i vremenu postanka, iznosila je:

50 vomeres (lemiš)	13 perpera 8 groša	Dubrovnik	1297. ³⁰
vomeres X	6 perpera	Dubrovnik	1372.
lemeš	1 perper	Dubrovnik	1419. ³¹
falx (srp)	9 solida	Šibenik	1443. ³²
sjekira	12 denara	Dubrovnik	15. st. ³³
kosir	3 denara	Dubrovnik	sred. 15. st.
kosirić	1 denar	Dubrovnik	sred. 15. st. ³⁴
trnokop	15 denara	Dubrovnik	poč. 15. st. ³⁵
motika	7 denara	Dubrovnik	1336. ³⁶
motika	13 denara	Dubrovnik	poč. 15. st. ³⁷
motika	1 libra 12 solda	Šibenik	1490. ³⁸

Kao i kod oružja, cijena popravka, primjerice lemeša, motike ili sjekire, bila prilično povoljna, pa je u Trogiru iznosila 6 denara,³⁹ a u Dubrovniku 2 denara.⁴⁰

PRIMJERI ORUĐA:

ČEKIĆ

Mitlo - Sv. Mihovil

Mitlo je selo u zapadnom dijelu trogirske Zagore. Kod kamika-ploče ispred crkve može se uočiti jedna posebnost. Radi se, naime, o činjenici da je čekić prikazan tako da je oivičen iz plohe štita nepravilnim udubljenim poljem koje se nalazi na njegovoj lijevoj strani. To daje temelja postavci o naknadnoj preinaci nadgrobne ploče koja je vjerojatno bila predviđena za drugog naručitelja.

³⁰ Josip LUČIĆ, Spisi dubrovačke kancelarije, *Monumenta historica ragusina IV*, Zagreb, 1993., 331.

³¹ Miloš BLAGOJEVIĆ, Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd, 1973., 57.

³² KOLANOVIĆ, 1989., 309.

³³ BLAGOJEVIĆ, 1973., 34.

³⁴ BLAGOJEVIĆ, 1973., 31.

³⁵ BLAGOJEVIĆ, 1973., 26.

³⁶ BLAGOJEVIĆ, 1973., 23.

³⁷ BLAGOJEVIĆ, 1973., 23.

³⁸ KOLANOVIĆ, 1995., 167.

³⁹ Statut grada Trogira, 1988., 113.

⁴⁰ *Monumenta ragusina III, Libri reformationum*, Zagreb, 1895., 19.; BLAGOJEVIĆ, 1973., 23.

KLJEŠTA

Mitlo - Sv. Mihovil

Isti kamik donosi dva lika u kojima se mogu prepoznati kliješta. Zbog oštećenja ploče, tj. pukotine koja se nalazi baš u tom prostoru, moguće je da je klesar prikazao remen za vješanje štita, ali nesimetrični smještaj nas navodi da se ipak opredijelimo za raširena kliješta. Drugi komad istog alata iz kovačke radionice nalazi se u samom lijevom kutu pravokutnog polja. Vidimo samo dio kliješta - njihove čeljusti.

KOSIR

Konjsko - Sv. Mihovil

Konjsko se nalazi sjeverno od Splita, pored ceste za Muć. Tik do južnog zida crkve nalazi se već dobro otklesani kamik sa nizom ornamenta. Njegove dimenzije su: D (sačuvano)= 165 cm, Š= 103 cm. Vidimo između ostalog i jedan kosir uobičajenih oblika - kukasto iskovano sječivo sa nutarnjom oštricom, te jezičasta kraća oštrica na početku suprotne tupe strane luka.

Mitlo - Sv. Mihovil

Kosir u Mitlu nalazimo kao usamljeni ukras koso prelomljene nadgrobne ploče jugoistočno ispred vrata crkve. Prikaz alata ima prirodne dimenzije, a unutrašnja oštrica okrenuta je na lijevo.

Pokrovnik - Sv. Mihovil

Pokrovnik leži istočno od ceste Šibenik - Drniš. I nadgrobna ploča sjeverno od crkve u Pokrovniku je preklesavana. Međutim, sačuvan je prikaz kosira okrenutog na desno. Njegovo kukasto sječivo je dosta kratko, a ima i povelik promjer. Jezičasta oštrica je uska i duga.

Prgomet - Sv. Stipan

Prgomet je smješten sjeverozapadno od Kaštela, uz cestu prema Drnišu. S unutarnje strane istočnog ogradnog zida seoskog groblja nalazimo ostatak kamika i na njegovoj gornjoj strani isklesani kosir. Unatoč oštećenom šiljastom dijelu sječiva prikaz je dovoljno jasan. Sječivo je osrednje široko i okrenuto je na lijevo.

LEMIŠ

Konjsko - Sv. Mihovil

Na oštećenoj ploči koju smo maloprije spomenuli vidimo dva lemiša. Onaj veći ima romboidan oblik i nešto šira pera, pa je očito bio namijenjen za oranje boljih njiva. Drugi manji lemiš ima streličast oblik pogodniji za obradu

krševitijih njiva.⁴¹ Lemiš je bio sastavni dio rala i njegov jedini kovinski dio. Svojim krilastim oblikom zadirao je u zemlju i na taj način je rahlio.

Mitlo - Sv. Mihovil I

U najbrojnijoj nekropoli nadgrobnih ploča nalazimo i tri sa figurama lemiša. Prva ploča je sjeverozapadno od crkve i ima plitko urezane obrise lemiša uobičajenih oblika. Vide se uža pera koja se zakrivljeno spajaju u šiljak, te tuljac koji se navlačio na plaz rala.

Mitlo - Sv. Mihovil II

Drugi prikaz je zapadno od crkve i leži na nešto nižem položaju. Radi se o kamiku-ploči na ozidanom grobu, sa križem na zapadnoj strani. Lemiš je isklesan u dosta visokom reljefu i ima iste oblike kao i prethodno opisani primjerak.

Mitlo - Sv. Mihovil III

Treći lemiš je vidljiv na kamiku-ploči južno od crkve. Taj kovinski dio rala isklesan je u plitkom reljefu, a oblici mu se ne razlikuju od prethodnih primjeraka.

Mravnica - Sv. Petar

I u Mravnici, selu istočno od Perkovića na pruzi Zagreb - Split, na jednom od tri utonule oveće nadgrobnne ploče uočavamo lemiš. Prikaz vjerojatno odgovara veličini u stvarnosti i izveden je jako plitkim uklesavanjem. Vidljiva su ošira pera blago zaobljenih bridova.

LOPATA

Žitnić - Sv. Juraj

Selo Žitnić leži južno od Drniša. Zapadno od grobljanske crkve Sv. Jurja nalazi se kamik grubo obrađene gornje plohe, na kojoj se vide dva jedva razabirljiva lika. Jedan prepoznajemo kao lopatu, a za drugog se može samo nagađati što prikazuje. Dimenzije kamika su: D= 159 cm, Š= 88 cm, V= ?. Veličina lopate: D= 48 cm, Š= 36 cm, i ima dosta uski i dugački tuljac za usađivanje držala i široku plosnatu plohu sa polukružnim donjim rubom.

MOTIKA

Unešić - Sv. Jure

Unešić leži sjeveroistočno od Šibenika. Kod stare župne, a sada grobljanske crkve leži utonulo nekoliko nadgrobnika. Jedna od tih ploča, po svem sudeći dosta oštećena ima prikaz motike. Klesar ju je dočarao malo

---

⁴¹ BRATANIĆ, 1939.; 7., 60.

iskosa, tako da su lako prepoznatljive njene ušice, blago savijene u odnosu na šiljasti plosnati dio.⁴²

RALO

Brštanovo - Uznesenje Bl. Djev. Marije

Brštanovo je smješteno sjeverozapadno od Splita. Odeblja nadgrobna ploča ispred crkve ima uz ostale ukrase i prikaz rala. Ono je, razumljivo, jako umanjeno, ali dade se nesumnjivo ustvrditi da se radi o takozvanom trostranom ralu (šupljina između oja, kozlaca i plaza ima trokutast oblik).⁴³ Razaznaju se, dakle, oje, plaz sa ručicom i lemišom, te kozlac.

SJEKIRA

Konjsko - Sv. Mihovil

Uz južni zid crkve leži kamik čije su dimenzije: D= 183 cm, Š= 87 cm. Na njemu je rijedak, ali jako umanjen prikaz sjekire uobičajene blago polukružne oštrice i srednje širokih ušica. Veličine su joj: sječivo V= 14 cm, držak D= 29,5 cm.

ŠKARE

Mravnica - Sv. Petar

Na istoj nadgrobnoj ploči sa plošno prikazanim lemišom imamo i jedinstveni lik škara. Prikazane poluotvorene, škare nisu one ovčarske, jednodjelne, nego dvodjelne sa simetrično jednakim polovicama. Oka za palac i kažiprst su jednaka, a i šiljci su jednako zaobljeni s vanjske strane. Možda je njihov vlasnik bio krojač.

* * *

Svi navedeni primjeri nedvojbeno nam potvrđuju jakost tradicije kod izrade i uporabe poljodjelskih ratila i svih drugih oblika seljačkog pribora. Dovoljno je pogledati fresku iz Gospine crkve u Srimi (12./13. st.) sa scenom oranja sa ralom, gdje je kao neizbježan dio pribora prikazan u ruci orača i ostan za podsticanje volova.⁴⁴ Od tog primjera, preko ovih naših na kamicima, u rasponu od sedam stoljeća vidimo da se rala iz Segeta, Labina, Opora, Prgometeta, Dugobaba i Lečevica, dakle sela najbližih primorskim gradovima, ne razlikuju od tih srednjovjekovnih ratila ni u jednoj bitnoj pojedinosti. Slično ralu, bio je slučaj i kod svih ostalih oruđa i alat.

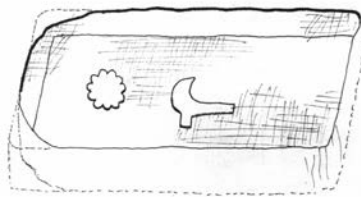
⁴² Oba prikaza daleko zaostaju po kvaliteti rada od onih na pločama u Rogoznici kod crkve Sv. Nikole.

⁴³ BRATANIĆ, 1939., 20.

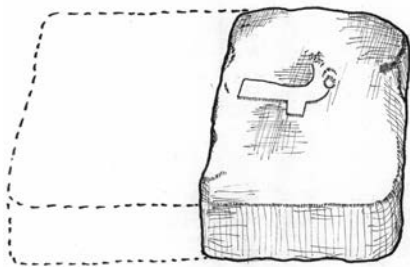
⁴⁴ Frano DUJMOVIĆ, Cvito FISKOVIĆ, Romaničke freske u Srimi, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11*, Split, 1959., 32., 36., 37.

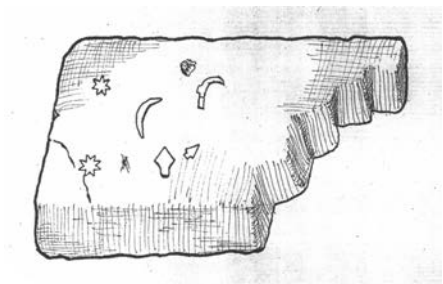
Čekić i kliješta iz Mitla

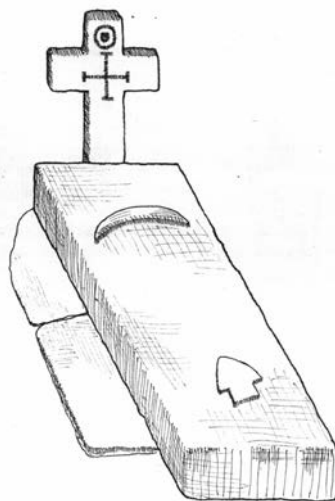
Kosir iz Pokrovnika

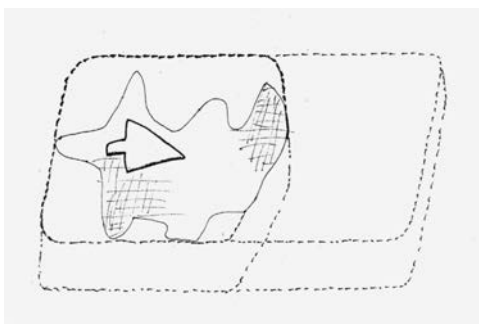
Kosir iz Prgometa

Lemiš iz Konjskog

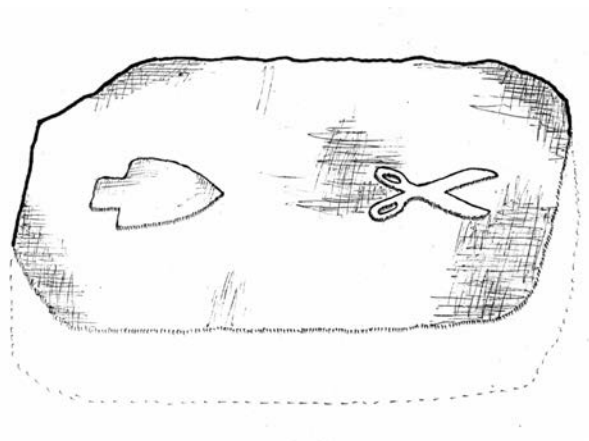
Lemiš iz Mitla

Motika iz Unešića

Sjekira iz Konjskog

Škare i lemiš iz Mravnice

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF MEDIEVAL
AGRICULTURAL IMPLEMENTS AND OTHER COUNTRY TOOLS
ACCORDING TO THEIR IMAGES ON STANDING TOMBSTONES OF
DALMATIAN HINTERLAND

(Summary)

The introductory part of the article focuses on the inappropriateness of the term *stećak* (standing tombstone), which has been elaborated in three points. According to the author, the original medieval expression *kamik* should be used instead. The largest part of the work is a survey of those standing tombstones that bear engraved images of plowshares, hoes, pruning knives, axes, hammers, pincers and shears. All the implements and tools are typologically classified and determined. Besides, the author gives an overview of Medieval Latin and Croatian expressions for these objects from country life of Dalmatian hinterland.